

E. P. THOMPSON
İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

Birikim Yayınları, 2004-2012, İstanbul (3 baskı)
© 2004 Birikim Yayıncılık A.Ş.

The Making of the English Working Class
© 2002 The Orion Publishing Group Ltd.
Onk Ajans Ltd.

İletişim Yayınları 2162 • Birikim Kitapları 5
ISBN-13: 978-975-516-05-1769-3
© 2015 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2015, İstanbul
2. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK DESENİ Walter Crane

KAPAK FILMİ Mat Yapım

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DİZİN Atilla Bayındır

DÜZELTİ Abdullah Onay

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

E. P. THOMPSON

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

The Making of the English Working Class

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

EDWARD PALMER THOMPSON 1924'te İngiltere'de doğdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Afrika ve İtalya'da görev yaptı. Savaş sonrasında Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. 1956'da İngiliz Komünist Partisi, Marksist Tarihçiler Grubu'nun pek çok üyesi ile birlikte Stalinist politikaları protesto ederek partiden ayrıldı. 1957'de *The New Reasoner* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Bu dergi daha sonra dönemin genç kuşak sol entelektüellerinin ve öğrencilerinin içinde yer aldığı *New Left Review*'nin çıkışına öncülük etti ve Thompson uzun süre *New Left Review*'nin editoryal kurulunu yönetti. 1965'ten sonra yayım kurulu içinde doğan ayrılıklar nedeniyle dergiden uzaklaştı. Thompson'un önemli araştırmaları arasında *William Morris: Romantic to Revolutionary* (1955), *The Making of the English Working Class* (1963), *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act* (1975) yer almaktadır. Moral ekonomi tartışmalarını derlediği *Customs in Common* (1993) ve Louis Althusser, Tom Nairn ve Perry Anderson'la polemiklerinin yer aldığı *Poverty and Theory and Other Essays* (1978) önemli eserleri arasındadır. 1980'lerde Nükleer Silahsızlanma Hareketi (END) aktivisti olarak mücadele eden Thompson'un bu dönemde yazdığı yazılar *Writing by Candlelight* (1980), *Protest and Survive* (Thompson vd.) (1980), *Exterminism and Cold War* (Thompson vd.) (1982), *Zero Option* (1982), *The Heavy Dancers*'de (1984) bir araya getirilmiştir. Ayrıca *Double Exposure* (1985) ve *The Sykaos Papers* (1988) yayımlanmış eserleri arasındadır. E. P. Thompson 1993'te öldü.

Dorothy ve Joseph Greenald'a

İÇİNDEKİLER

<i>BİR TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ ANLAMA ÇABALARINA KATKI: BUGÜN TÜRKİYE'DE E. P. THOMPSON'I OKUMAK • AYŞE BUĞRA</i>	11
ÖNSÖZ.....	39
BİRİNCİ KISIM	
Özgürlük Ağacı	47
BİRİNCİ BÖLÜM	
SINIRSIZ ÜYELER	49
İKİNCİ BÖLÜM	
HİRİSTİYAN VE ZEBANİ	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
“İBLİS'İN MEVZİLERİ”	93
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
ÖZGÜR DOĞMUŞ İNGİLİZ	119
BEŞİNCİ BÖLÜM	
ÖZGÜRLÜK AĞACININ DIKILIŞI	147

İKİNCİ KISIM

Adem'in Laneti 241

ALTINCI BÖLÜM

SÖMÜRÜ 243

YEDİNCİ BÖLÜM

TARIM İŞÇİLERİ 269

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ZANAATKÂRLAR VE DİĞERLERİ 293

DOKUZUNCU BÖLÜM

DOKUMACILAR 333

ONUNCU BÖLÜM

STANDARTLAR VE DENEYİMLER 387

Mallar 387

Evler 392

Yaşam 397

Çocukluk 407

ON BİRİNCİ BÖLÜM

HAÇIN DÖNÜŞTÜRME GÜCÜ 429

Manevi Mekanizma 429

Umutsuzluğun Bin Yıllık Egemenliği 458

ON İKİNCİ BÖLÜM

TOPLULUK 489

Boş zaman ve Kişisel İlişkiler 489

Karşılıklılığın Ritüelleri 509

İrlandalılar 522

Sonsuzluğun Sayısız Evreleri 539

ÜÇÜNCÜ KISIM

İşçi Sınıfının Varlığı 545

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RADİKAL WESTMINSTER 547

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAHATÇILAR ORDUSU 573

Kara Lamba 573

Işık Geçirmeyen Toplum 587

Birleşmeye Karşı Yasalar 601

Kırpıcılar ve Çorapçılar 629

Sherwood Delikanlıları 664

Meslek Adına 690

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

DEMAGOGLAR VE ŞEHİTLER	723
Hoşnutsuzluk.....	723
Önderlik Sorunları.....	728
Hampden Kulüpleri.....	755
Brandreth ve Oliver.....	776
Peterloo.....	799
Cato Sokağı Suikastı.....	834

ON ALTINCI BÖLÜM

SINIF BİLİNCİ	847
Radikal Kültür.....	847
William Cobbett.....	887
Carlile, Wade ve Gast.....	906
Owencilik.....	926
“Bir Çeşit Makine”.....	957
BİBLİYOGRAFYAYA İLİŞKİN NOT	988
TEŞEKKÜR	992
DİZİN	993

**BİR TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ
ANLAMA ÇABALARINA KATKI:
BUGÜN TÜRKİYE'DE E.P. THOMPSON'I OKUMAK**
AYŞE BUĞRA

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, hem tarihle sosyal bilimlerin hem de sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasındaki farkları aşan bir kitap. Ayrıca, insanı bilimsel çalışmalar bağlamındaki akademik okumalarla siyasi aktivizme yönelik veya sadece zevk için yapılan okumaların arasındaki farkların ötesinde bir okuma eylemine davet eden bir kitap. Bu kitapta Thompson, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına uzanan dönemde, dünyanın ilk piyasa toplumunun kuruluşunu hazırlayan fikirlerin ve kurumların ortaya çıktığı İngiltere'nin toplumsal ortamını ele alıyor. Bu, insanı ve insan toplumunu yönlendiren şeyin çıkar kaygısından başka bir şey olmadığı görüşünün ve bu görüş doğrultusunda tanımlanan ekonomik "yasaların" kaçınılmazlığı inancının "bilimsel" bir kesinlikle herkese dayatılmaya çalışıldığı bir ortam. İnsanın ve insan toplumunun ne olup ne olmadığıyla ilgili büyük tartışmaların ve çatışmaların yaşandığı bu dönemin tarihini, Thompson'dan, sanki o dönemde yaşamış, o tartışmalara ve çatışmalara taraf olmuş birinden dinler gibi dinliyoruz. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, o günden bugüne, dünyanın farklı köşelerinde hâlâ sürüp giden bu tartışmalar ve çatışmalarla ilgilenen, insanın ve insan toplumunun ne olup ne olmadığını anlamak isteyen herkesin mutlaka okuması gereken, tam anlamıyla bir dünya klasığı. Bu-

nun ötesinde E.P. Thompson, yalnız *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'yla değil bütün yazdıklarıyla, bugün Türkiye'de yaşadıklarımızı anlamamıza yardım edebilecek en önemli düşünürlerden biri. Bu yüzden de bu yazıyı, sadece *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'na bir önsöz olarak değil, bugün Türkiye'de E.P.Thompson'ı okumanın önemine işaret eden bir makale olarak yazmak istedim.

Türkiye bugün büyük bir dönüşüm süreci içinde bulunuyor. Bu süreç sağlıklı değerlendirilmediği müddetçe de, insani sorunların iktisadi ve sosyal politika arayışlarını yönlendirmesi ve günlük yaşamları bu sorunlar tarafından tanımlananların seslerinin siyasete yansması çok güç olacağı benziyor. Ama böyle bir değerlendirmenin önünde ciddi ideolojik engeller var. Bu bağlamda, standart iktisat kuramının oynadığı rol doğal olarak çok önemli. Bununla birlikte, alternatif kuramların, özellikle standart sınıf analizinin, söz konusu dönüşüm sürecinin anlaşılabilmesi için gerekli tarih duyarlılığını sergilemekte zorlanması da dikkate alınmaya değer bir konu.

Polanyi, *Büyük Dönüşüm*'de (2000: 217), "Belirli bir toplumsal yapı içinde sınıf kuramı işlerlik kazanır; ama yapının kendisi değişirse ne olur?" diye sormuştu. Bugünkü Türkiye'de olduğu gibi dinamik bir ortamda büyük önem kazanan bu soru, böyle bir ortamı anlamak için kullanılan analiz yöntemlerinin de aynı ölçüde dinamik bir nitelik taşımaları gerektiğine işaret ediyor. Doğal olarak, bu tür dinamik analiz yöntemlerinin geliştirilmesi için girişilen çabaların farklı kaynaklardan beslenmeleri ve farklı sonuçlara ulaşmaları mümkün. Elinizdeki yazı, İngiltere'de 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına uzanan dönemi incelemiş bir tarihçinin, E.P. Thompson'ın (1966, 1971, 1978, 1993a, 1993b), çalışmalarının bu bağlamda son derece ufuk açıcı bir nitelik taşıdıklarını öne sürüyor. Thompson'ın incelediği Büyük Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemle Türkiye'nin bugünü arasında, aradaki yüzyılları da aşan büyük farklar var. Ama her iki durumda da belirleyici olan, yaşanan toplumsal çözülme ve yeni ortaya çıkan piyasa ideolojisinin bu çözülmenin etkileriyle baş etmesi gereken siyasi süreçleri ablukaya almış oluşu. Ama Thompson'ın anlattığı hikâye, bu ablukayla sınırlı değil. Onun katkısının önemi, hayatları tam anlamıyla çivisinden çıkmış insanların verdikle-

ri yaşam mücadelesine ve bu mücadelenin toplumsal dayanaklarına eğilmesinde. Buradan hareketle çizdiği tablo, sadece ekonomik olanakların, ihtiyaçların ve beklentilerin değil, ahlaki değerlerin ve siyasi ittifakların da değiştiği bir ortamda, eskiyle yenin, geleneksel olanla radikal olanın, birlikte, toplumsal aktörleri yeniden biçimlendirişini tanımladıkları bir tablo. Bu niteliğiyle, sadece liberal ekonomik görüşün değil, dar bir sınıf kavramının da sınırlarını ortaya koyan çok güçlü bir yöntem muhasebesi içeriyor. Özellikle yapısal bir konum olarak sınıf ve bu konumun yansıttığı sınıf çıkarları gibi kavramları sorgulayan böyle bir yöntem muhasebesi, çalışan kesimlerin yaşadıkları deneyimlerin araştırmanın merkezine yerleştirilmesi açısından çok önemli. Bu deneyimlerin vurgulanışı, özünde politik bir sorunsal gündeme getiriyor. Bu sorunsal, geleneksel bir toplumun adalet anlayışından eşit ve özgür vatandaşların sosyal hak taleplerinin önem kazandığı modern bir topluma geçiş süreci içinde, halkın aktif bir aktör, bir özne olarak oynadığı role dikkat çekiyor. Bu yazı, günümüz Türkiyesi bağlamında bu rolün ne olup ne olamayacağı üzerine düşünmek gerektiği inancıyla yazıldı.

İngiltere’de Halkın Ahlaki Ekonomisinden İşçi Sınıfının Politik İktisadına

E.P. Thompson’ın ele aldığı büyük Sanayi Devrimi’ni izleyen dönem, “yerine oturmuş bir toplumsal ortam değil, iki hayat tarzı arasındaki bir geçiş dönemidir” (Thompson 1966: 418).

Halkın ihtiyaç ve beklentilerinin kökleri eski düzendedir ve bu düzen çözülmeye başlamıştır. Ama bu çözülme süreci, aynı zamanda işçi sınıfının oluşma sürecidir. İşçi sınıfının oluşumu, halkın eski düzenin çözülüşü sırasında yaşadığı deneyimler ve bu deneyimlere verdiği tepkiler içinde ortaya çıkan bir işçi sınıfı bilinciyle yakından ilgilidir. Bu işçi sınıfı bilinci, özellikle, hayatları altüst olmuş insanların siyasi ortama hâkim olan politik iktisat mantığıyla hesaplaşması içinde biçimlenir.

Thompson’ın, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı ünlü kitabı 1966’da yayınlandı. Ama daha sonra, 1971’de, yayınladığı bir makede geliştirdiği “ahlaki ekonomi” kavramı, onun önceki ve

sonraki çalışmalarının anlaşılması açısından anahtar niteliğinde. Nitekim Thompson, “18. yüzyıl sosyal tarihinin büyük bir kısmını, yenilikçi piyasa ekonomisiyle halkın geleneksel ahlaki ekonomisi arasındaki çatışmalar dizisi olarak okumak mümkündür” diye yazıyor (Thompson 1993a: 12). Alıntıdaki geleneksel tanımlamasına rağmen, ahlaki ekonomi kavramı sadece geçmişten kaynaklanan değerlere atıfla açıklanabilecek bir kavram değil. Piyasa ekonomisinin yeniliği ve ilerliciliği, ekonomiyi ahlaktan ve siyasetten koparma, dolayısıyla geçim koşullarını ahlaki önyargılardan ve siyasi baskılardan arındırma iddiasındadır. Halkın ahlaki ekonomisi ise, ahlaki değerlerin yönlendirdiği siyasetin ekonominin işleyişine hâkim olduğu bir toplum anlayışını yansıtır, geleneksel değerlerden ve paternalist muhafazakârlıktan destek alarak biçimlenir. Ama politik iktisatla mücadelesi içinde, yeni deneyimlerden a dünyası ortaya çıkar. Bu dünyada da ekonomi, ahlak ve siyasetin güdümündedir, ama ahlaki ve siyasi referanslara yansıyan, eski düzenin verilerinden daha fazla bir şeydir.

Bu döneme 20. yüzyıldan bakanlar, ahlaki ekonomi kavramını kendi değerlerinin süzgecinden geçirerek ele almış ve eleştirmişlerdir. Bu bağlamda ilk eleştiri, Smith'ten gelen politik iktisat yaklaşımının ahlakdışı (a-moral) olmadığı, doğrudan doğruya 18. yüzyılın liberal ahlak felsefesi geleneğinden geldiği yolundadır (Coates 1972). Politik iktisadın ahlakdışı olmayan niteliği, başka biçimlerde de vurgulanmıştır. Mesela E. Fox-Genovese (1973), piyasa yanlısı liberallerle muhafazakârlar arasındaki çatışmanın iki farklı hâkim sınıf ideolojisini yansıttığını, dolayısıyla iki tarafın da bu ideolojilerden kaynaklanan ahlaki denebilecek bir konumdan hareket ettiklerini öne sürmüştür. Hem Coates hem Fox-Genovese, modernist bir yaklaşımla çatışmayı gerçilik ve ilerçilik kavramlarıyla açıklanabilecek bir düzeye yerleştirmişlerdir. Fox-Genovese'nin ifadesiyle, “piyasa toplumunun ortaya çıkışı tartışılmaz korkunçluklara yol açıyorsa da aynı zamanda bireysel seçim özgürlüğünü, bireyin sosyal durumunu iyileştirme hakkını ve sonuçta siyasi katılım şansının vurgulanmasını da gündeme getirdi” (Fox-Genovese 1973: 168). Fox-Genovese'ye göre, bu takdir edilmediği ölçüde ortaya, muhafazakâr konumu, onun toplumsal eşitsizlikleri haklı çıkaran ve sabitleştiren gerici niteli-

ğini gözden kaçırarak, romantik bir biçimde değerlendiren yaklaşımlar çıkacaktır.

Thompson, bu eleştirilere verdiği cevapta, piyasa ekonomisi taraftarlığının gerçekten belirli kesimlerin çıkarlarını, ulusun ve topluluğun çıkarlarıyla özdeş olmayan çıkarları yansıttığını söyler (1993: 305) Ama bu taraftarlığın dile getirildiği politik iktisat kuramı, ekonominin en iyi biçimde -herkes için en iyi biçimde- işlemesi için gerekli koşulları ortaya koymak iddiasıyla, çıkarların uyumunu vurgulayarak ortaya çıkar. Modernist yaklaşımın yaptığı ise, kısa dönemde ortaya çıkan “korkunçlukları” uzun dönemdeki toplumsal ilerlemenin önkoşulu haline getirerek, piyasa taraftarlarının çıkarlarıyla toplumsal çıkarlar arasındaki uyumu yeniden sağlamaktır. Kolayca görülebileceği gibi, bu yaklaşım içinde, çalışan kesimlerin hayatlarını etkileyen gelişmeler karşısında aldıkları tavra, bu tavrı belirleyen geçmiş deneyimlere ve bu deneyimlere dayanan ittifak olanaklarına, tarihsal analiz içinde herhangi bir rol atfedilmez. Halk bir sosyal aktör olarak ortada yoktur.

Halbuki Thompson’ı ilgilendiren, tam da, çalışan kesimlerin bu süreç içinde oynadıkları roldür. Bu rolün anlaşılabilmesi için bakılması gereken de bu kesimlerin, ihtiyaçlar ve beklentilerin piyasa kategoriyile tanımlanmaya başladığı, dolayısıyla insanların hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli geçim olanaklarına sahip olmaları veya olmamalarının sadece ekonomik bir sorun haline geldiği bir ortamdaki deneyimleridir. Thompson, bu ortamın ideolojik temellerini Smith’in *Ulusların Zenginliği*’nde (1776) bulur. Smith’in yaklaşımının yaygın kabul görmesi, gerçekten önemli bir ideolojik değişime işaret eder. Ekonomiyle ahlak ve siyaset arasındaki kopuşla tanımlanan ve ekonomik hayatı kişisel çıkar dürtüsüne indirgeyen bu yaklaşım, özünde, Mandeville’in yüzyılın başında yayımlanan *Arılar Masalı: Veya Kişisel Ahlaksızlar ve Toplumsal Yararlar* (1714) adlı kitabının yaklaşımından çok farklı değildir. Ama Mandeville’in kitabı büyük bir tepkiyle karşılaşmış, hatta Middlesex yüksek mahkemesinde topluma zararlı niteliğinden ötürü yargılanmıştı. Mandeville, katıksız bencilliğin yönlendirdiği bireysel davranışların topluma yararlı sonuçlar vereceğini pervasız bir üslupla savunarak geleneksel ahlaki duyarlığı fena halde rencide etmişti. Ahlak felsefecisi Smith ise, bu duyarlığı

dikkatle kollayarak Mandeville eleştirilerine katılır gibi yapmış, ama zaman zaman onun kitabından ne kadar etkilendiğini de çok zor gizleyerek, kişisel çıkarların belirleyiciliği fikrini, kurduğu mantıksal sistemin merkezine yerleştirmeyi başarmıştı. Tabii Smith'in Mandeville'in sistemini tartıştığı kitabının adının *Ahlaki Duygular Kuramı* (1759: özellikle 308-314) olması ve kişisel çıkar kavramını büyük bir incelelikle, insan doğasının toplumsal niteliğini vurgulayarak ortaya koyması önemliydi.

Daha sonra yayımlanan *Ulusların Zenginliği* ise, hem değişen ekonomik koşullar içinde okunmuş hem de sergilediği nesnellik görünümüyle herkesi etkilemeyi başarmıştı. Thompson, Smith'in ekonomiye siyasi müdahaleyi dışlayan bu çalışmasının, "ampirik bir inceleme olmaktan çok, kendi kendini doğrulayan mükemmel bir mantık egzersizi" olduğunu yazar (1971: 203). Çalışmanın etkileyiciliği, siyasi bir tavrın sanki ampirik bir doğruyu yansıtmışçasına savunulmasında yatmaktadır. Müdahale, "insanların geçimlerini sağlamalarının koşullarını toplumsal düzenlemelerle gerçekleştirmek gerekir" gibi bir ahlaki tavra dayanır. Bunun karşısında Smith'in mantıksal sistemi, bir dizi hipotetik varsayım temelinde, müdahalenin olmadığı yerde işlerin nasıl yürüyeceğini gösterir. Ama aynı zamanda da müdahalenin yansıttığı önyargılardan söz eder. Bu konuda Thompson'ın Smith'ten yaptığı şu alıntı çok açıklayıcıdır: "Hububatla ilgili yasalar her yerde dinle ilgili yasalarla karşılaştırılabilir. İnsanlar, bu dünyadaki geçimlerine veya öteki dünyadaki mutluluklarına ilişkin şeylerle öyle ilgilidirler ki, hükümetin onların bu alanlardaki önyargılarına teslim olması gerekir..." (zikreden Thompson 1971: 203). Hükümetin teslim olduğu şey, önyargıdır. Geçimi korumaya yönelik müdahaleye karşı çıkan tavır ise, önyargsız gerçeklik.

Thompson'a göre, 18. yüzyıl sonunda iyice yaygınlaşmış olan bu inanç, hububat fiyatlarına bir üst sınır koymayı ve üreticilerle tüccarları yerel pazarlara bu tavanın altında fiyatlarla hububat satmaya zorlamayı amaçlayan düzenlemelere karşı geliştirilen tavrıların temel dayanağını oluşturuyordu. Fiyatların bir ihtiyaç politikası aracı olarak kullanılabilmesi ihtimaline karşı çıkan pek çok politikacı, bu konuda, dönemin bakanlarından olan Portland Dükü'nün görüşünü paylaşıyordu: "Her ne zaman müdahaleyle bir ma-

lın fiyatı belirlendiyse, bunun süreklilik kazanamadığı görülmüş- tür ve ayrıca, işleri doğal ve düzenli süreçlerinin dışına çıkarmak, neredeyse bir gereklilik olarak, kötülüğe çare bulacak yerde onun daha şiddetli bir biçimde geri gelmesine yol açar” (zikreden Thompson 1993b: 279).

Thompson, incelediği dönemi belirleyen şeyin, alıntıda değini- len mantıksal “gereklilik” bilinci kadar, “işlerinin doğal ve düzen- li süreçleri içinde” yürümesinin yol açabileceği insani felaketler olduğunu vurgular. Doğal ve düzenli süreci yönlendiren fiyat me- kanizması, ihtiyaçla değil, ödeme gücüyle ilgilidir. İhtiyaç madde- lerinin arzı geçerli fiyatı verebilenlere yönelirken veremeyenleri dışlar. Sayıları 18. yüzyıl sonu İngiliz nüfusunun beşte biriyle dörtte biri arasında değişen bir kesim ise (Thompson 1993b: 285), geçim sınırında yaşamaktadır ve her fiyat değişmesi, bu ke- sim açısından, geçim sınırının altına düşme tehlikesini içerir. Bu tehlikeyle karşı karşıya olan halk kadar, toplumun muhafazakâr kesimleri de bu durumu kabul edilemez bulur. Bu ortamda, pa- ternalist politikacılarla halk kitleleleri arasında, herkesin kendi konumuna göre bir yaşam alanı bulduğu geleneksel toplumun verileri temelinde bir ittifak oluşur. Bu ittifak içinde, yiyecek is- yanları gibi pek de geleneksel olmayan eylemlerde bile, halk kit- leleri hiç olmazsa üstü örtülü bir destek görür ve piyasa yanlısı li- berallere karşı korunurlar.

Ahlaki ekonomi kavramı, özellikle bu yiyecek isyanlarıyla ilgili gözlemlerden kaynaklanmıştır ama, kitlenin ahlaki ekonomisiyle politik iktisadın mantıksal gerekliliklerini yansıtan piyasa ekono- misi arasındaki çatışma, geçimin tehlikeye girdiği her alanda ken- dini gösterir. Mesela, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda tartışılan 1810’ların Luddist eylemleri de aynı çatışma çerçevesinde yer alır. Bu ortamda, eylemcilerin şikâyetlerini dikkate alan asgari üc- ret uygulanması tasarıları, geleneklere göre belirlenen bir asgari geçim düzeyinin korunması fikrini içerir ve karşılarında, gene- politik iktisat mantığını bulur. Dokuma sanayiinin işgücü tale- binde makineleşmenin yol açtığı sorunları kontrol almaya yöne- lik bir yasa tasarısı hazırlamaya çalışan Nottingham Komitesi’nce ifade edildiği gibi: “Çok iyi bilinir ki hükümetler belirli miktarda iş için ödenen belirli miktarda ücretin düzenlenmesine müdahale

etmeyeceklerdir; çünkü bu, kendi ulusal zenginliğimizdeki dalgalanmalarla birlikte dalgalanan bir şeye bir *minimum* ve bir *maksimum* empoze etmek gibi çok kötü bir anlam taşır. Doğrudur, hükümet geçmiş zamanlarda ücretleri düzenlemek üzere müdahalelerde bulunmuştur; ama Dr. Adam Smith'in yazdıkları bu konuda toplumun elit kesiminde yaygın fikirleri değiştirmiştir. Dolayısıyla, parlamento marifetiyle ücretleri yükseltmeye yeltenmek, rüzgârları düzenlemeye yeltenmek kadar saçma olur” (zikreden Thompson 1966: 536).

Sonunda büyük bir acımasızlıkla bastırılan Luddist hareketin içinde yer aldığı ortam, geçimi düzenleyici müdahale taleplerinin normal siyasete yansımalarının politik iktisadın mükemmel mantığıyla engellendiği bu ortamdır. İnsanların geçim koşullarıyla ilgilenmesi politik iktisat mantığıyla yasaklanmış olan siyaset, yoksulluk sorunlarıyla Luddizm türü “sosyal patlama” durumlarında ister istemez karşı karşıya gelir. Bu karşılaşmanın ilk harekete geçirdiği içgüdü, doğal düzene isyanın cezalandırılması olur. Ve bu içgüdü artık paternalist politikacıları da kapsamaktadır. Luddist hareket, o zamana kadar “mazlumların” korunması gerektiğini düşünen ve insanların korumasız kaldıkları durumlarda ortaya çıkan düzensizliklerin görmezden gelinmesi eğilimde olan muhafazakârları da ürkütmüştür. Halk, 18. yüzyıl sonu yiyecek isyanlarında yanında bulduğu muhafazakâr kesimi, makine parçalama eylemlerinin idamla cezalandırılmasıyla ilgili yasa tasarısı etrafındaki tartışmalarda karşısında bulur. Thompson bu tartışmaları uzun uzun anlatır ve bu bağlamda Byron'ın Lordlar Kamarası'nda tasarıya karşı yaptığı konuşmayı zikreder: “Buraya insanları özgülleştirici veya durumlarını iyileştirici bir tasarı geldiği zaman yıllarca konuşur, muhakeme yürütürsünüz ... ama bir ölüm yasa-sı geçeceği zaman sonuçlar üzerinde bir an bile düşünmeden ellerinizi kaldırırsınız” (zikreden Thompson 1966: 546).

Thompson, aşgari ücretin piyasaya kabul edilemez bir müdahale olarak görülerek gündem dışı kaldığı, ama piyasa düzeninin idam cezası gibi bir müdahaleyle korunduğu bu ortamda, çalışanların “kendilerini karşılıklı sorumluluklar ve görevlerle topluluğun parçası kılan bağların teker teker koparıldığını” hissettiklerini yazar (1966: 546). “Oluşmakta olan İngiliz işçi sınıfının” hikâ-

yesi, bir konum hikâyesi olmaktan çok bir konumsuzluk hikâyesidir. İşçi sınıfının oluşumunu belirleyen de bu konumsuzluk deneyiminin yaşanış biçimidir. Dolayısıyla, bir mantıksal modelin karşısına başka bir mantıksal model koyarak anlaşılacak bir süreç değildir.

Thompson (1978), *Teorinin Sefaleti*'nde, tarihsel maddeciliği böyle bir mantık sistemine indirgeme çabasının en tipik örneği olarak gördüğü Althusserci yaklaşımı şiddetle eleştirir. Eleştirinin zaman zaman irkiltici boyutlara ulaşan sertliğini anlamak için, Thompson'ın bir tarihçi olarak sanki yakın arkadaşlarıymış gibi tanıdığı 18. ve 19. yüzyıl halk kitleleriyle ilişkisini bilmek gerekir. Yani Thompson'ın, Althusser yapısalcılığının “öznesiz tarih” anlayışını halk kitlelerine yöneltilmiş bir hakaret olarak algıladığını görmek gerekir. Althusser'e göre, “Tarih hareket halindeki muazzam bir doğal-insani sistemdir ve tarihin motoru sınıf mücadelesidir. Tarih bir süreçtir ve öznesiz bir süreçtir” (Althusser 1976: 51, zikreden Thompson 1978: 105). Sınıf mücadelesi içindeki insanların özne olarak görülmesi tehlikesine karşı ise, meşhur *traeger* (destek) kavramı gündeme gelir: “Üretim ilişkilerinin yapısı, üretimde yer alan aktörlerin buldukları konumları ve gördükleri işlevleri belirler. Bu aktörler, hiçbir zaman, söz konusu işlevlerin ‘destek’leri (Traeger) oldukları ölçüde bu yerlerde bulunanlardan başka bir şey değildirler. Dolayısıyla, gerçek özneler (süreci oluşturan özneler anlamında), bu yerlerde bulunanlar veya işlevleri yerine getirenler değil, ... bu konumların ve işlevlerin tanımı ve dağılımıdır. Gerçek özneler, bu tanımlayanlar ve dağıtanlardır: üretim ilişkileri (ve siyasi ve ideolojik ilişkiler). Ama bunlar “ilişkiler” olduğu için, özne kategorisi içinde düşünülemezler” (Althusser 1970: 180, zikreden Thompson 1978: 147).

Dünyanın ve tarihin bu mekanik tahayyülü içinde, mekanizmayla “teorik pratik” yoluyla ilişki kurmayı beceren bir Fransız entelektüel ve onun görüşlerini benimseyen diğer entelektüeller dışında herkes, bulunduğu konumda bir makine parçasına dönüşmüştür. Thompson bu tahayyüle duyduğu infial içinde, çağdaş bir işçi kadın düşünür. Kadın bir fabrikada çalışmaktadır, İngiliz Kiliyesi mensubu ve İşçi Partisi üyesidir, özel hayatı, kocası ve aşıyla yaşadığı sorunlar yüzünden karmakarışık bir haldedir, ayrıca Par-

tiyle de bir sürü sorunu vardır. Tam bir sinir krizinin eşğine gelmişken, Thompson'ın çok da gerçekçi olmadığını itiraf ettiği bir şey olur ve çalıştığı fabrikadan militan bir işçi okuması için ona Althusser'in kitaplarını verir. Kadın okudukça bunılır ve sonunda patlar. "Ben allahın belası bir ŞEY değilim" diye haykırp kitabı ustabaşına fırlatır, arkadaşlarına grev çağırısında bulunur ve hayatıyla ilgili bir dizi radikal karar alır (Thompson 1966: 150-1).

Thompson, tabii gerçekçi bulmadığı Althusser okumasından bağımsız olarak, "ben bu kadına benzeyen pek çok insan tanıdım" der. Tanıdığını söylediği şey, deneyimler ve bu deneyimlerin yaşanıı biçimidir. Thompson'ın sınıftan söz ederken "deneyim" kavramını vurgulaması, Marksist düşünürler tarafından pek çok kez eleştirilmiştir. Mesela P. Anderson (1980: 39), Thompson'ın İngiliz işçi sınıfının oluşumunu, çekilen acılarla tepkiler arasındaki tamamen öznellikten sınırlı bir diyalektiğe indirgediğini yazar. Ama Ellen Meikins-Wood'un (1995) ısrarla vurguladığı gibi, Thompson'ın yazdıklarında öznel deneyimlerin, üretim ilişkilerinden kaynaklanan nesnel koşulların oluşturduğu çerçeve içinde yer aldığı çok açıktır. Öznel deneyimlerin belirli üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin geçirdiği değişimleri yansıttığı fikri, bu çalışmalarının merkezinde yer alır. Thompson'ın bir tarihçi olarak yaptığı, sınıfı "bir süreç ve bir ilişki" olarak ele alıp bu süreç ve ilişkinin anlaşılmasına uygun kavramları geliştirmektir. (Meikins-Wood 1995: 79). Özellikle Althusser'i eleştirirken vurguladığı şey ise, sınıfın "yapısal bir konum" olarak ele alınmasının oluşturduğu mantuksal deli gömleğinin yarattığı sorunlardır.

Ayrıca, daha önce de değindiğim gibi, Thompson'ın Sanayi Devrimi sonrasında ele aldığı süreç ve ilişkiler, her şeyden önce eski düzenin çözülmesiyle kaybedilen ekonomik ve sosyal konumlarla ilgilidir. Bu süreç ve ilişkileri belirleyen, insanların elinden kayıp giden geçim olanakları ve geçim uğraşlarının müthiş çeşitliliğidir. Bu bağlamda, piyasaların yaygınlaşmasıyla ihtiyaç maddelerine ulaşma koşullarının değişmesi, emeğin metalaşması kadar önemlidir. Yani tüketime bakmak üretime bakmak kadar önemlidir. Üretime bakıldığında görünen şey ise, sadece topraktan kopup fabrikaya girmiş köylüler ya da bağımsız işliklerini kaybedip işçileşmiş zanaatkarlar değildir. Oluşmakta olan işçi sı-

nı, son derece farklı üretim ilişkileri içinde hayatını kazanmaya çalışan, son derece heterojen bir gruptur.

Engels, *1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nda "ilk proleterler imalat sanayi ile bağlantılıydılar... fabrika işçisi, sanayi devriminin ilk çocuğu, başlangıçtan bugüne kadar İşçi Hareketinin çekirdeğini oluşturdu" diye yazıyor (zikreden Thompson, 1966: 191). Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda bütün ayrıntılarıyla ortaya koyduğu tablodan çıkan belki de en net sonuç, bu gözlemin doğru olmadığı. Thompson'a göre, "fabrika işçileri sanayi devriminin ilk çocukları olmadıkları gibi, ortaya iyice geç çıkmış bir gruptular" (1966: 193). Sanayi Devrimi'ni izleyen süreç boyunca, çalışan kesim içinde sayısal olarak en önemli grup, tarım işçileriydi. Bu alanda da bütün yıl çalışanlarla mevsimlik işçiler, gündeliklerle çalışanlarla yaptıkları işe göre ücret alanlar, belirli bir uzmanlığa sahip olup serbest çalışanlar, hep birlikte, yaşama koşulları oldukça farklı heterojen bir grup oluşturuyorlardı. Değişen koşullardan belki en fazla etkilenen de bu gruptu. Herkesin kullanımına açık köy topraklarının çitlenip özel mülkiyet nesnesi haline gelmesiyle geleneksel hakları ellerinden alınıyor, toprağın ve toprak ürünlerinin fiyatı artarken piyasa için üretimin önem kazanmasıyla toprak sahiplerinin ücretleri düşürebilecekleri kadar düşürme çabaları yoğunlaşıyor, ürünün fiyatın en yüksek olduğu bölgelere sevki asgari geçim koşullarının zorlanmasına neden oluyordu. Toprağın ve toprak ürünlerinin fiyatı yükselip toprak sahipleri zenginleşirken, tarım işçilerinin durumu, politik iktisat kuramının serbest piyasanın kaynakların optimum dağıtımını sağlayacağı önermesini hiçe sayarak, gittikçe kötüye gidiyordu (Thompson, 1966: 213-233).

Sayısal olarak ikinci önemli grup ev hizmetinde çalışanlardı. Ücretleri düşük, çalışma saatleri çok uzundu. Ama çalıştıkları yerde yaşıyor, karınlarını doyuruyor ve giydiriliyorlardı. Çalışan kesim içinde, sanayi devrimi boyunca koşulları iyileşen gruplardan biri bunlardı. Ama, Thompson'a göre, aynı dönemde korkunç bir düşüş yaşamış olan zanaatkarlarla el tezgahında çalışan dokumacılar, açlık sınırında bile, kendilerini ev hizmetinde çalışanlardan üstün görüyorlardı (1966: 211). Thompson, zanaatkarlar ve el dokumacılarının deneyimlerini, tarım işçilerinininkilerle birlikte, 19.

yüzyılın ilk yarısında işçi sınıfı bilicini biçimlendiren en önemli unsur olarak, *İngiz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun merkezine yerleştiriyor (1966: 213-313).

Yani hikâyenin merkezinde fabrika yok. Oysa Thompson'ın yazdığı gibi, "Değer yargıları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, muhafazakâr, radikal ve sosyalist gözlemcilerin hepsi, önümüze aynı denklemi koyuyor: buhar gücü + tekstil fabrikası = sanayi devrimi" (1966: 191). Oysa, "1830'da, tipik sanayi işçisi fabrikada çalışmıyordu, ya (zanaatkâr veya "teknisyen" olarak) küçük bir atölyede veya evinde, ya da sokaklarda, şantiyelerde veya rıhtımlarda bulduğu geçici işlerde çalışıyordu" (1966: 234). Taşeron işçilik veya eve iş verme son derece yaygındı ve sanayi üretimine fabrika dışında boğaz tokluğuna çalışarak katılanlar istisnadan çok kaideyi oluşturuyorlardı. "Taşeron işçilik, sanayi devriminin fabrika üretimi ve buhar kadar ayrılmaz bir parçasıydı" (1966: 261). Mayhew'nun (1884), insanın 19. yüzyıl çalışma hayatını bütün canlılığıyla gözünün önüne getirmesine yardım eden ayrıntılı gözlemlerinde belirttiği gibi, düzenli işlerde çalışan işçilerin sayısı toplam çalışanların yarısı bile değildi. Geri kalanlar boşta gezip iş olduğunda çalışarak yaşıyorlardı (Thompson 1966: 250).

Kıscacası sosyal ve mekânsal olarak "yapısal konum" meselesi çok karışık; ".. imalat sanayiinin ve 'özgür işçiliğin' geliştiği yerlerde, hayat yolda geçiyordu" (Thompson 1993a: 12). Bu yolda geçen hayatın ne getireceği hiç belli değildi, hiç kimsenin önünü görüp plan yapacak hali yoktu. Ama herkesin geride bıraktığı, kaybettiği bir şeyler vardı. Geride kalan ve kaybedilenler, insanların önlerine ne çıkacağını bilmeden yaşadıkları yeni hayatın anlamlandırılmasında kullanılan malzemeyi oluşturmak açısından çok önemliydiler.

Sanayi Devrimi'nin anlamı fabrika işçiliği koşullarında arandığında, işçi sınıfı bilincinin bu koşullar tarafından biçimlendirildiği düşünülebilir. Ama Sanayi Devrimi'ne bir kopuş ve bir yola dönüş süreci olarak bakıldığında, işçi sınıfı bilinci denilen şey çok daha başka bir anlam kazanır. O zaman, "işçi sınıfı cemaatlerinin oluşumunda siyasi ve kültürel geleneklerin sürekliliğini" (Thompson 1966: 193) görmezden gelmek imkânsızlaşır. Köyden gelenlerin bir parça toprak sahibi olma özlemi, zanaatkârların

kendi işlerine sahip olma özlemi, el tezgahında dokumacılık yapmış olanların işin ritmini kendileri kontrol ederek aileleriyle birlikte çalıştıkları ve kendilerini geçindirebildikleri bir üretim düzenine duydukları özlem, bu bilincin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Dini inançlar, geleneksel aile ilişkileri, kapitalizmin “özgürleştirici” etkilerine karşı geleneksel toplumun koruyucu bağlarının hatırası da öyle.

Thompson işçi sınıfı bilincinin oluşumunda etkili olan siyasi ve kültürel sürekliliği vurgularken, bu bilincin muhafazakâr bir bilinç olarak görülemeyeceğini de vurgular. Her şeyin yerinden oynadığı bir ortamda, muhafazakâr ittifakları sürdürmek çok kolay değildir (Thompson 1993: 12-3). Yukarıda değindiğim gibi, Luddist isyanın adam asılarak bastırıldığı noktada, teknolojik ilerlemenin istihdamı koruyacak şekilde gerçekleşmesi ve ücretlerin toplumsal beklentiler tarafından belirlenen asgari geçim seviyesinin altına düşmemesi için mücadele eden işçi temsilcileri, kendilerini iki ateş arasında, toplumsal düzenin korunmasıyla ilgili muhafazakâr değerleri savunanlarla piyasa ekonomisinin özgürlüğünün korunmasıyla ilgili liberal değerleri savunanlar arasında, bulurlar. Hareketin kendisi de iki yönlü bir akıntının ortasında durur. Sular bir yandan Tudor dönemine, herkesin kendi sosyal konumuna göre yaşayabileceği bir alan bulduğu ve bu alanın korunduğu bir geleneksel ahlaki ekonomi düzenine doğru akar. Bir yandan da gelecekteki yüzyılın sanayi yasalarına, istihdamı ve ücretleri düzenleyen modern yasal düzene doğru bir akıntı vardır. Thompson, 1847’de yasalaşan on saatlik işgünü uygulamasını, “orta sınıfın politik iktisadının işçi sınıfının politik iktisadına ilk teslim oluşu” olarak değerlendiren Marx’a hak verir (1966: 552). Thompson’ın, Marx’la birlikte, işçi sınıfının politik iktisadı dediği şey, standart politik iktisadın aksine, ahlaktan ve siyasetten kopmamış bir ekonomik düzen tahayyülü içerir. Temel aldığı şey, ekonomi yasaları değil insan ihtiyaçlarıdır. Ama geleneksel tahayyülden farklı olarak, insan ihtiyaçlarının karşılanması koşullarını, zayıfların güçlüler tarafından korunmasında değil, on saatlik işgünü yasası örneğindeki gibi, hakları tanımlayan yasal önlemlerde arar.